

Oisko linnun lentoneuot

Kantelettaren runo ja taustavaikutteiden verkosto

Suullinen runous on luonteeltaan varioivaa. Sanamuodot ja säeyhdistelmät varioivat, teemat liukuvat ja punoutuvat toisiinsa. Elias Lönnrot itsekin totesi, miten haastavaa on tuottaa tällaisesta monimuotoisesta suullisesta laulustosta yksi kirjallinen versio, oli kyseessä sitten eepoksen mittainen kokonaisuus tai yhden lyyrisen runon käsittely *Kantelettaessa* (Elias Lönnrotin kirjeenvaihto, Lönnrot Fabian Collanille 30.6.1843 ja 25.5.1848). Hänen työnsä tarkastelu toisaalta näyttää, miten rikas varanto erilaiset suulliset ja kirjalliset vaikutteet voivat luomistyölle olla.

Tämän artikkelin keskiössä on Lönnrotin *Kantelettaessa* vuonna 1840 julkaiseman kaipuuta käsittelevän runon ”Oisko linnun lentoneuot” luenta sekä runon sijoittaminen Lönnrotin moninaiseen taustavaikutteiden ja -aineistojen verkostoon. Miten ja minkä aineistojen pohjalta Lönnrot laati runonsa, ja miten kolmen varhemmin Eurooppaa kiertäneen rakkausrunon teemat punoutuivat toisiinsa paitsi Lönnrotin tulkinnoissa myös niiden taustalla olleessa suullisessa perinteessä? Keskeisenä työvälineenä Lönnrotin tulkinnan ja kansanrunousaineiston vertailussa ovat säh-

köisen luennan mahdollistavat kansanrunoaineistojen käyttöliittymät (Kallio & Mäkelä, tulossa). Samalla artikkeli myös testaa näiden välineiden tehoa.¹

Ennen 1800-lukua kolme rakkauslaulun muistiinpanoa, kaksi saameksi ja yksi suomeksi, lähti kiertämään Eurooppaa kirjallisina käännösversioina ja osaltaan inspiroimaan romantiikan ajan kansanrunousharrastusta. Keminsaamelaisen Olaus Sirman ”Kulnasatz” ja ”Morse fauog” päätyivät jo Johan Gottfried von Herderin kansanlauluantologiaan, ja Goethe teki sekä jälkimmäisestä että kalevalamittaisesta ”Jos mun tuttuni tulisi” -runosta omat muunnelmansa. Herder ja Goethe sekä varhemmat kansanrunoja ja etnografiaa käsittelevät teokset vaikuttivat osaltaan siihen, miten 1800-luvun ajatukset suomalaisista kansanrunojulkaisuista kehittyivät (Apo 2001; Karkama 2001, 178–181). Juhana Saarelaisen (2019) mukaan Lönnrotin työ kytkeytyy yllättävän vahvasti myös aikansa filosofisiin ja luonnonfilosofisiin keskusteluihin.

Niina Hämäläinen (2012, erit. 100–104) näyttää, miten Lönnrot käytti suullista lyriikkaa monipuolisesti rakentaessaan *Kalevalan*

tunneilmaisuja, perhesuhteita ja niiden tulkintakehyksiä, ja Jouni Hyvönen (2008) on analysoinut Lönnrotin ensyklopedista tapaa käyttää loitsuja. *Kalevalan* kohdalla Lönnrotin vahvimpina esikuvina olivat kuitenkin muut suuret maailmanepokset, eivät kansanlaulukokoelmat – *Kalevalan* ensimmäisen painoksen esipuheessa hän viittaa kreikkalaisiin (*Ilias* ja *Odyssia*) ja islantilaisiin (Edda-runous ja saogat) esikuviiin (Karkama 2001; Kaukonen 1979; Lönnrot 1835, III).

Kanteletar sitä vastoin on luonteeltaan lähempänä Herderin kansanlaulujulkaisuja. Se on monimuotoisen lyriikan kokoelma (Hämäläinen 2014; 2016; 2017), johon päätyivät myös ”Jos mun tuttuni tulisi” -runon teemat useamman runoon hajautettuina (Kaukonen 1989, 62–65; Knuuttila & Timonen 1999). Pertti Karkaman (2001, 202–225) mukaan Lönnrot liikkuu *Kantelettaren* esipuheessa hyvin lähellä Herderin ajatuksia runoudesta, kielestä ja kansakunnista. Yhteys Herderiin näkyy myös hyvin konkreettisesti: Lönnrot (1840, LXVII–LXXIII) julkaisi esipuheessa viisi omaa vapaata käännöstään Herderin kansanlaulukäännöksistä (Kaukonen 1984, 15–17; 1989, 34–35). Ensimmäinen näistä käännöksistä on Olaus Sirman ”Morse fauog” -runo, jossa runon minä haaveilee siivistä rakastetun luopäästäkseen.

Aineistojen sähköisestä lukemisesta

Väinö Kaukonen (1956; 1979; 1984; 1989) selvitti säe säkeeltä, miten *Kalevalan* ja *Kantelettaren* runot rakentuvat Lönnrotin käytössä ol-

leelle kansanrunousaineistolle. Kuten etenkin Satu Apo (1995) ja Niina Hämäläinen (2012) ovat todenneet, Kaukosen tutkimus ei kuitenkaan tarkastele kaikkia prosessin yksityiskohdista tai sitä, miten Lönnrot muutti runojen ja säkeiden merkitysyhteyksiä ja loi uusia. Hämäläinen (2019) toteaa: ”Kansanrunoviitteet eivät välttämättä kerro laajemmista runokonteksteista *Kalevalan* takana, eivätkä avaa Lönnrotin toimitustyön valintaprosessia.” Hämäläisen (2012; 2014; 2016; 2017) tutkimukset *Kalevalasta* ja *Kantelettaresta* avaavat uusia näkökulmia Lönnrotin tapoihin käyttää ja muokata kansanrunoaineistoja.

Kaukosella oli käytössään painettu SKVR-sarja (*Suomen Kansan Vanhat Runot*), muut painetut lähteet kuten *Kantelettaren* varhaisempi versio *Alku-Kanteletar* (Lönnrot 1929) ja 1800-luvun runojulkaisuja sekä arkistoaineisto. Osa näistä painetuista lähteistä on ollut jo vuosia käytössä sähköisinä. Tämä toisaalta nopeuttaa erilaisia vertailuja, toisaalta herättää kysymyksen siitä, miten suuren osan aineistosta erilaiset sähköiset selaukset tai haut voivat kattaa. Tutkimusasetelmien kannalta olennaista on myös se, minkälaisissa käyttöliittymissä aineistoja on mahdollista vertailla.

SKVR-sarja on käytössä avoimena tietokantana, johon on liitetty vanhojen osakohtaisten teemahakemistojen pohjalta yhtenäistetty ja monin osin kokonaan uusittu teemahakemisto. Runotekstejä on aineistossa 89 247, mihin sisältyy suurin osa Lönnrotin käytössä olleesta käsikirjoitusaineistosta. SKVR-aineiston ohella olen käyttänyt Kansalliskirjaston historiallista sanoma- ja aikakauslehtiaineistoa oppineiden runojen ja julkaistujen kansan-

runoaineistojen osalta (*Digitaaliset aineistot*), Kotuksen *Vanhan kirjasuomen korpusta* (VKK) oppineiden runojen osalta, *Suomen kansan sävelmät* -tietokantaa sävelmämuistiinpanojen yhteydessä olevien runosäkeiden osalta sekä *Kalevalan* ja *Kantelettaren* sähköisiä tekstejä.

SKVR-aineisto pitää sisällään lukemattomia erilaisia ortografioita, kieli- ja murremuotoja sekä runokieleen, tallennusmenetelmiin ja esitystapoihin liittyviä erityispiirteitä. Tekstit on tallennettu vuosina 1564–1940 Suomesta, Venäjän Karjalasta ja Inkeristä. Esimerkiksi sana *Väinämöinen* voi esiintyä yli kolmessa sadassa erilaisessa kirjoitusasussa, ja erilaiset diakriittiset erikoismerkit ja lyhennykset ovat yleisiä. Kokeneenkin käyttäjän voi olla vaikea löytää tietty muisteleman säe, ellei tarkka kirjoitusasu tai viitetieto ole muistissa. SKVR-tietokanta ratkaisee osan ongelmista kohdistamalla haut ilman erikoismerkkejä luotuihin runoteksteihin, mutta sen sanahaut eivät pure kovinkaan hyvin vaihteleviin murre- ja kielimuotoihin. Selauksen kattavuus riippuukin sekä käyttöliittymän ominaisuuksista että siitä, miten hyvin käyttäjä tuntee aineiston luonteen, kielellisen variaation ja ongelmat. Kun alempana kirjoitan, että jotain sanaa tai säettä ei aineistosta löydy, tarkoittaa tämä tarkemmin sanottuna, että tässä käyttämälläni välineillä ja tämänhetkisellä aineiston tuntemuksellani ja mielikuvituksellani en ole toistaiseksi löytänyt tälle vastinetta.

Eetu Mäkelän kehittämä, testikäytössä oleva Octavo-hakuliittymä parantaa ja nopeuttaa sähköistä lukemista mahdollistamalla moninaisempia ja tarkempia sanahakuja. Toisin

kuin SKVR-tietokanta, Octavo esimerkiksi näyttää osumakohdat lihavoinnilla ja antaa mahdollisuuden säätää tulosten näyttämistä yhdestä säkeestä muutamaan tai koko runoon. Erityisesti mahdollisuus hakea tietyllä etäisyydellä toisistaan tai yhdessä säkeessä sijaitsevia sanoja tai sanan alkuja sekä mahdollisuus sanamuotojen variaatioiden osin automatisoituun hakemiseen tekevät hauista merkittävästi aiempaa kattavampia. Työ vaatii yhä aineiston ja sen kielimuotojen etukäteistuntemusta, ja toimivat hakuprosessitkin määräytyvät tapauskohtaisesti. (Mäkelä 2018; Kallio & Mäkelä, tulossa.)

Tätä artikkelia varten olen käynyt läpi *Kantelettaren* runon ja SKVR-aineiston vastaavuuksia Octavo-liittymän kautta ennen kaikkea erilaisiin taivutusmuotoihin purevilla katkaistuilla sanahauilla, vaihtelevia murre- ja kirjoitusasuja kartoittavilla hauilla ja kiinteäköjä ilmauksia eli formuloita etsivillä läheisyshauilla, ja käyttänyt hakutuloksissa lähellä esiintyviä formuloita sekä teemahakemistojen otsikoita lisätoisintojen etsimiseen. Esimerkiksi haku ”siivet~1” etsii kaikki *siivet*-sanat, joissa yksi merkki voi olla jotain muuta kuin annettu (siived, siiven, siivel, siive, siives, siibet, siiveñ, siivest’, siiet, siivet, siivet, siipet, siivet, mutta myös esim. tähän sanajoukkoon kuulumaton siivot), haku ”sir* siiv*~2” antaa osumiksi ne kohdat, joissa sananalut sir- ja siiv- esiintyvät nollasta kahteen sanan erottamina (”sirkun siivet”, ”Sirkun siivillä”, ”sirkan siivillä” ja ”sirkull alla siivin”. Haut ovat usein edenneet ketjumaisesti keskeisten sanojen murre-, taivutus- ja kirjoitusmuotoja sekä samankaltaisia ja toisiaan sisältönsä puolesta

vastaavia formuloita ja toisintoja haroen. Sanan aluilla hakeminen edellyttää jonkinlaista ennakkotietoa siitä, miten tietty sana voi itämerensuomalaisissa murteissa ja erilaisilla tallentajien käyttämillä ortografioilla varioida: parhaiten toimivat mahdollisimman vähän varioivat sananalut, joissa ei esiinny esimerkiksi suhuäänteitä tai liudennuksia. Hauissa auttaa kokemuksen ja aiemman tutkimuksen luoma osin intuitiivinenkin tieto siitä, minkälaisilla tavoilla runokielen kiinteillä ilmaisuilla ja säeryhmillä on tapana varioida. Esimerkiksi formularakenteiden käyttökelpoisuus ei tulisi nykytutkijan mieleen ilman Albert Lordin (1960) työtä serbokroatialaisen epiikan parissa ja Lauri Harvilahden (1992; 2004) tutkimuksia, jotka näyttävät, millä tavalla Lordin ajatusten pohjalta kasvaneet käsitykset suullisen runouden rakentumisesta pätevät kalevalamittaiseen aineistoon.

Aineiston käyttö ja tulkitseminen edellyttävät myös käsitystä suullisten ja kirjallisten perinteiden vuorovaikutuksesta ja aineistojen synnystä. Lönnrot sepitti osan *Kalevalassa* ja *Kantelettaressa* käyttämistään säkeistä, joskaan näiden säkeiden määrä ei ole prosentuaalisesti järin suuri. Toisaalta Lönnrot itse myös kertoi, että ei aina kyennyt kirjoittamaan muistiin kaikkea kuulemaansa, ja joitain käsikirjoituksia on voinut kadota. Mieleen siis jäi myös säkeitä ja säemalleja, joita ei löydy käsikirjoituksista. (Kaukonen 1984, 4.) Toisaalta painetuista kansanrunojulkaisuista siirtyi paikoin nopeastikin vaikutteita ja lauluja suulliseen käyttöön (esim. Timonen 2004, 116). *Kantelettaren* säkeitä vastaavat, mutta ensimmäistä kertaa vasta sen ilmestymisen jälkeen

tallennetut säkeet voivat siten olla ilmentymiä Lönnrotin kuulemista ja muistamista, mutta tallentamatta jääneistä perinteisistä säkeistä – mutta joskus ne voivat olla myös Lönnrotin sepittämiä ja *Kantelettaren* itsensä levittämiä. Jälkimmäinen vaihtoehto on ilmeinen etenkin silloin, jos pidempi muusta paikallistraditiosta eroava runojakso vastaa hyvin tarkkaan *Kantelettaren* tiettyä kohtaa, ja vielä ilmeisempää, jos jakso sisältää useampia säkeitä, joita ei muuten löydy suullisperäisistä aineistoista.

Kolme rakkausrunoa ja karhuvirsi

Lönnrotin kirjoittaessa muistiin ensimmäisiä kenttäkäsikirjoituksiaan oli neljä Suomen alueelta tallennettua runoa jo lähtenyt kirjalliselle Euroopan laajukselle kieroille. Kalevalamittainen ”Jos mun tuttuni tulisi” oli painettu ensimmäisen kerran H. G. Porthanin (1983) teoksessa *De Poësi Fennica* vuonna 1778. Italialainen tutkimusmatkailija Giuseppe Acerbi julkaisi Porthanin toisinnon pidempänä versiona matkakertomuksessaan vuonna 1802. Muut kolme runoa olivat lähteneet matkaan jo yli sata vuotta aikaisemmin. Vuonna 1672 Uppsalan yliopiston professori Johannus Schefferus painoi keminsaamelaiset runot ”Kulnasatz” ja ”Morse faurog” kirjaansa *Lapponia* (1673). Petrus Bångin (1675) Kemin kirkkoherra Gabriel Tuderukselta saama, luonteeltaan epäselvä suomenkielinen karhurunno taas julkaistiin useaan otteeseen 1700-luvun kuluessa. Myös Acerbin ja Schefferuksen kirjoista ja heidän julkaisemistaan runoista tehtiin lukuisia käännöksiä. – Ennen 1800-

luvun alkua suomenkielisiä runoja ja sananlaskuja oli jo julkaistu enemmän, mutta ne eivät lähteneet leviämään näiden neljän tavoin. (Apo 2001; Bartens 1992, 212–213; Hautala 1954, 91–111; Kelletat 1982; Knuuttila & Timonen 1999, 196–202; Sarajas 1954, 77–81, 123–126.)

Johannes Schefferuksen kaksi runoa olivat peräisin Uppsalan yliopiston keminsaamelaiselta opiskelijalta Olaus Sirmalta, joka antoi *Lapponia*-kirjaan myös runsaasti etnografista tietoa. Kirja ilmestyi latinaksi, englanniksi, saksaksi, hollanniksi ja ranskaksi. Runot levisivät käännöksinä ja mukaelmina kirjaakin laajemmalle. Schefferus antoi kirjassaan runoille latinaksi jokseenkin sanatarkat proosakäännökset. Hugh Blair (1796, 279) mainitsi *Ossianin lauluihin* liitetyn esseensä alaviitteessä Schefferuksen kirjan ja *Spectator*-lehdessä julkaistut runomuotoiset englanninkieliset käännökset, ja siteerasi ”Morse faurog” -runon koko latinankielisen proosamuotoisen alkuperäiskäännöksen. Herder (1815, 98–101) julkaisi Sirman runoista käännökset postuumisti nimetyn sarjansa *Stimmen der Völker in Liedern* ensimmäisen kirjan toisena ja kolmantena lauluna vuonna 1778. Monien muiden ohella Goethe teki niistä omat mukaelmansa, samoin Runeberg. (Kelletat 1982; Bartens 1992, Lehtola 2015; Wretö 1984.)

Ensimmäisinä saamenkielisinä kautta Euroopan tunnetuiksi tulleina lauluina Sirman runot ovat herättäneet ihastusta – ja myöhemmin myös hämmennystä, sillä ne ovat luonteeltaan sangen kaukana nykyään parhaiten tunnetusta pohjoissaamelaisesta joiuista. 1800-luvun lopulta lähtien on paikoin epäilty

niiden olevan kirjallisesti vaikuttuneita mukaelmia tai luomuksia. (Esim. Bartens 1992, 212–214; Kelletat 1982; Wretö 1984; Setälä 1890.) Runoille ei ole suoraa vertailumateriaalia, sillä keminsaamelaisesta kielestä tai musiikkikulttuurista ei ole juurikaan tallenteita (Jouste, tulossa). Runoja suullisiin ja kirjallisiin lähikulttuureihin vertailemalla näyttää kuitenkin siltä, että niiden poetiikka on luonteeltaan ennemmin suullista kuin kirjallista. Niissä on monia yhtäläisyyksiä myöhempiin saamelaisperinteisiin ja lähialueiden muihin suullisiin laulukulttuureihin, joskin Sirma on saattanut luoda varioivasta paikallisperinteestä kirjalliseen esitysmuotoon mielestään parhaiten sopivat versiot, ja esimerkiksi korostaa ensimmäisen ”Kulnasatz”-runonsa pitkälti parallelismin perustuvia riimi- ja parisäerakenteita aikalaismuotia mahdollisimman hyvin vastaaviksi. (Kallio, Valtonen & Jouste 2019.)

Suomenkielisistä runoista *Kalevalaa* edeltäneelle laajalle kirjalliselle kierrokselle lähti vain kaksi. Näistä ensimmäisen luonne on epäselvä. Piispa Petrus Bång (1675, 213) julkaisi kirkkohistoriassaan karhurunon ”Metsän tyyris voitettu”. Runo sisältyi kirkkoherra Gabriel Tuderuksen käsikirjoitukseen keminsaamelaisista, ja sen on epäilty olevan oppinut käännös tai mukaelma saamelaisten mahdollisesti suomalaisilta omaksumasta riittirunosta. Bång itse totesi jäljempänä teoksessaan runon olevan epätäydellinen, ja saikin myöhemmin haltuunsa käsikirjoitukseksi jääneen savolaisen karhurunon. (Sarajas 1954, 77–79.) Runon säkeet ovat muodoiltaan ja sisällöltään monin paikoin erikoisia, eikä Lönnrot näytä käyttäneen niitä *Kalevalassa* tai *Kantelettaressa*. Anna-

mari Sarajas (1954, 77–81, 123–126) selvittää tarkemmin Tuderuksen runon kulkua: Daniel G. Morhof julkaisi runon saksaksi vuonna 1682 teoksessaan saksan kielestä ja poetiikasta, Nicholas Hahn väitöskirjassaan vuonna 1703, Gabriel Acropolitanus Fabian Törnirin johdolla laatimassaan väitöskirjassa *De origine ac religione Fennorum* (1728), ja siitä runo kulki esimerkiksi Johann Gottlieb Georgin etnografiiseen kuvauksen erikielisiin versioihin. Näissä teoksissa käytetään Tuderuksen runon ohella esimerkiksi Mikael Agricolan jumalluetteloa ja muita kirjallisia tietoja, ja käsitykset saamelaisista ja suomalaisista usein sekoittuvat. (Sarajas 1954, 123–126.) Herder (1815, 99) ainoastaan mainitsi karhurunon (das Finnische Bärenlied) Sirman runojen esittelyn yhteydessä.

Kuuluisin *Kalevalaa* edeltänyt suomalaisruno on ”Jos mun tuttuni tulisi”. H. G. Porthan julkaisi runon vuonna 1778, eli samoihin aikoihin kuin Herder julkaisi omaa kokoelmaansa. Italialainen tutkimusmatkailija Giuseppe Acerbi ja hänen matkakumppaninsa ruotsalainen A. F. Skjöldebrand saivat runon muistiinpanon Porthanin oppilaalta F. M. Franzénilta. Acerbi julkaisi sen monella kielellä ilmestyneessä matkakirjassaan vuonna 1802, Skjöldebrand vuonna 1802 omassaan, molemmat hie-man Porthanin versiota pidempänä. Goethe teki runosta käännöksen vuonna 1810, ja C. G. Zetterqvist hankki ja teetätti 1800-luvun puolivälissä 467 runon käännöstä, monet julkaisemattomia. Runo sisältyi myös H. R. von Schröterin vuonna 1819 julkaisemaan saksankieliseen käännöskokoelmaan *Finnische Runen* sekä Topelius vanhemman runovihkosarjaan

Suomen kansan vanhoja runoja ynnä myös nykyisempiä lauluja vuosina 1822–1831. (Knuuttila & Timonen 1999; ks. myös Tarkiainen 1913, 3.)

Porthanista lähtien oppineet olivat ottaneet vaikutteita Herderin teoksista, ja esimerkiksi Lönnrotin ystäväpiiriin kuulunut Runeberg julkaisi vuonna 1832 osia *Stimmen der Völker in Liedern* -teoksen johdannosta ruotsiksi (Karkama 2001, 174). Lönnrot tunsii 1700-luvun ja 1800-luvun alun suomalaiset ja eurooppalaiset kansanrunojulkaisut ja niihin liittyviä keskusteluita (Karkama 2001, 186; Kaukonen 1939, 21), ja ne vaikuttivat hänen työskentelyynsä.

Kantelettaren luomisprosessi ja kansanlyriikan ketjuuntuminen

Kantelettaren luominen oli monivaiheinen prosessi, jota ohjasivat Lönnrotin ajatukset paitsi esteettisyydestä, myös alkuperäisyydestä ja kansanomaisuudesta (Hämäläinen 2016, 27; Kaukonen 1984, 7–12, 22, 38). Vuoden 1828 *Kantele*-julkaisussa oli jo laajahko osio lyriikkaa, jonka työstämistä Lönnrot jatkoi *Vanhoja lauluja* -käsikirjoituksessa. Laajemman lyriikkakokoelman vuonna 1838 valmistunut käsikirjoitus eli *Alku-Kanteletar* (julk. 1929) oli jo painettavaksi ajateltu, mutta vuosien 1838 ja 1839 tallennusmatkat ja Lönnrotin oman kertoman mukaan erityisesti Mateli Kuivalatteren tapaaminen Ilomantsissa johtivat uuteen muokkaus- ja järjestelykierrokseen. (Kaukonen 1984, 7–12; Seppä 2015.)

Kuten *Kalevalassa*, *Kantelettaressa* oli yhtenä pyrkimyksenä esitellä kansanrunoutta kirjalliselle yleisölle ymmärrettävässä muodossa

(Hämäläinen 2012, 15; 2016, 35, 38). Toisaalta, kuten Niina Hämäläinen (2016, 29) kirjoittaa, *Kantelettareen* ei kuitenkaan ”kohdistunut samanlaisia historiallis-kansallisia odotuksia kuin Kalevalaan, minkä vuoksi Lönnrotilla oli vapaammat kädet muokata ja uudelleen runoilla lauluja”. Muokkausta tapahtui monella tasolla:

Murteellisten kieliasujen yhtenäistämisen lisäksi Lönnrot lisäsi uusia säkeitä, yhdisteli eri aiheita ja runoja ja esitti samasta runosta useita versioita. Hän myös venytti kansanrunon sisältöä ja poetiikkaa lisäämällä kansanrunoa runsaammin parallelismia ja alliteraatiota. (Kaukonen 1984; Apo 1995a, 78.) (Hämäläinen 2016, 26).

Tämä ei aina ollut ristiriidassa autenttisuussyrkimysten kanssa. Keruukokemuksensa pohjalta Lönnrot tiesi runojen esiintyvän lukuisina erilaisina versioina ja yhdistelminä. Näistä oli julkaistava parhaat (VT 5, 166; Hämäläinen 2016, 26). Lönnrotin lähteisiin kuuluivat paitsi hänen itse keräämänsä ja muilta saamansa runot, myös aikaisemmin julkaistu materiaali (Kaukonen 1984, 3–5). Pertti Karkama (2001, 172, 186) toteaa, että Lönnrotin työskentelyssä näyttävät yhdistyvän aikakauden teoreettiset virtaukset sekä hänen laajan keruukokemuksensa kautta syntynyt oma näkemys.

Lönnrot selitti kirjeessä 30.6.1843 Fabian Collanille, että Topelius vanhemman julkaiseman ”Jos mun tuttuni tulisi” -runon teemat esiintyvät *Kantelettaressa* paitsi Collanin mainitsemassa runossa II: 39, myös runoissa II: 32, 42, 43 ja 46. Hänen tulkintansa mukaan aiemmin tunnetuksi tulleen version laulaja oli

yhdistellyt useampia irrallisia teemoja – mitä toki tekivät Lönnrotin mukaan muutkin laulajat. (Elias Lönnrotin kirjeenvaihto, Lönnrot Collanille 30.6.1843.) Suullisessa aineistossa lyyriset runoteemat varioivat ja punoutuvat toisiinsa lukemattomin eri tavoin. Lönnrotin tuntemaan aineiston laajuus oli suurempi kuin aikaisempien tutkijoiden, joten hän ei voinut tyytyä ainoastaan aikaisemmin julkaistuihin, tunnettuihinkin versioihin. Tämän hän toteaa suoraan *Kantelettaren* esipuheessa: ”Kuitenkin oli niin Porthaanilla, kun Jusleniuksella, Schröterillä ja muilla, jotka senlaisilla lauseilla runostoamme ylistävät, vaan joku pieni osa siitä tuttu, eikä sekään kauniin ja paras osa” (VT 5: 346). (Ks. myös Hämäläinen 2012, 90.)

Acerbin-Skjöldebrandin-Topelius vanhemman versio jakautuu nykyisessä SKVR-korpuksen teemahakemistossa kolmeksi teemaksi: ”Jos mun tuttuni tulisi”, ”Kun olis tuuli mielellinen” ja ”Ennen heitän herkkuruoat ennen kuin herttaiseni”. Nämä esiintyvät yhtenä kokonaisuutena lähinnä vain Porthanilta periytyvissä toisinoissa: muuten ne hajoavat moninaisiksi yhdistelmiksi muiden lyyristen teemojen kanssa. Hakemistossa manifestoituvat tutkijoiden aineistosta hahmottamat teemojen rajat ovat myös väistämättä subjektiivisia: kyseessä yksi tapa jäsentää laajaa aineistoa ja tutkijan apuväline, ei ainoa mahdollinen tulkinta (ks. Timonen 2004, 11–21, 24–26). Etenkin lyriikan kohdalla laulajilla oli paikoin suuri perinteinen vapaus luoda omanlaisiaan yhdistelmiä ja teemaketjuja ja sijoittaa teemoja erilaisiin laulutilanteisiin (mts. 154–157, 174–179). Tietyn laulajan tietyssä tilanteessa esittämänä teemat ja niiden ketjut saivat aina

uusia, kontekstisidonnaisia merkityksiä (Tarkka 2005, 62–64).

Seppo Knuuttila ja Senni Timonen (1999, 196–202) analysoivat ”Jos mun tuttuni tulisi”-runon tutkimushistorian ja kansanomaiset tosinnot ja kuvaavat, miten sekä Porthan että Acerbi ja Skjöldebrand tulkitsevat runon kirjaimellisesti sikermän loppusäkeiden mukaisesti tietyn pappilassa eläneen naisen luomukseksi. Tulkintalinja pysyi tutkimuksessa pitkään melko kapeana: väkevän eroottisen tunteen vallassa oleva nainen kaipaa poissaolevaa rakastettuaan. Kansan käytössä sama teema otti kuitenkin monia erilaisia variaatioita ja ilmenemisasuja: laulajat saattoivat olla nuoria tai vanhoja, miehiä tai naisia. Kai-puun ja läheisyyden kohteena saattoi olla rakastetun – miehen tai naisen – ohella ystävä tai perheenjäsen, elävä tai kuollut, eikä tämä rakkaus aiempien tutkijoiden tulkinnoista poiketen aina ollut eroottista (mts. 203–206).

Lönnrot sijoitti kaikki ”Jos mun tuttuni tulisi”-runon varianteiksi tulkitsemansa viisi runoa osioon ”Tyttöin lauluja” ja asetti ne tämän artikkelin keskiössä olevan ”Oisko linnun lentoneuot”-runon (II: 44) ympärille. Samalla Lönnrot jatkoi Porthanista alkavaa tulkintalinjaa, jossa rakkauslyriikka ja erityisesti ”Jos mun tuttuni tulisi” asetetaan nuorten naisten runoudeksi (Knuuttila & Timonen 1999, 196). Hajottamalla hyvin tunnetun lyyrisen runon teemat viiden runon puitteisiin ja sijoittamalla niiden lomiin monia muitakin runoja hän kuitenkin samalla laajensi käsitystä rakkauslyriikan moninaisuudesta.

Vienankarjalainen joiku Lönnrotin runon taustatekstinä

Kantelettaren runon II:44 ”Oisko linnun lentoneuot” vahvimpana taustatekstinä toimii Lönnrotin itsensä vuonna 1837 ilmeisesti Vienan Karjalan Vuokkiniemeltä hieman epäselvästi ja katkonaisesti muistiin kirjoittama, säeasultaan melko lähellä kalevalamittaista runoa kulkeva vienankarjalainen joiku (SKS KRA Lönnrotiana 14:589). Kyseinen teksti julkaistiin yhdentoista muun Lönnrotin tallentaman joikutekstin kanssa vasta SKVR:n viimeisimmässä osassa vuonna 1997 (SKVR XV 605), joten Väinö Kaukosen (1984, 352) viitteet ovat runon käsikirjoitukseen.

Vienankarjalainen joiku on suhteessa kalevalamittaiseen runoon melko vähän tallennettu laji, jonka poetiikalla on yhteyksiä sekä itämerensuomalaisiin itkuihin että kalevalamittaiseen runoon. Lönnrot itse tallensi yksitoista vienalaista joikua ja A. O. Väisänen suuremman kokoelman vuonna 1915: tämän jälkeenkin kertyi äänitetallenteita varsinkin petroskoilaisten tutkijoiden tallentamina. Joikuesitykset sisältävät usein rytmisiä lisätauvia ja refrenkejä eli kertaumia. Tekstisäkeidensä suhteen ne jakaantuvat kahteen tyyliin: toisessa tekstisäkeet ovat itkujen tapaan melko pitkiä ja vapaamittaisia, toisessa taas lyhyempiä, säännöllisempiä ja paikoin lähempänä kalevalamittaa. (Kallberg 2004; Lavonen 1989; Lavonen et al. 1993; itkuista Stepanova 2014). Lönnrotin pohjatekstinä toimiva joiku edustaa jälkimmäistä, lähellä kalevalamittaa kulkevaa tyyppiä. Joiuksi runon tunnistaa kalevalamitasta monin paikoin erkautuvasta

säerakenteesta sekä vienalaiselle kalevalamittaiselle lyriikalle epätyypillisistä teemoista: hyvin samankaltaisia joikuteemoja on myös tallennettu alueelta myöhemmin (Lavonen et al. 1993: 139, 140, 142–144, 152).

Kantelettaren version ja vienalaisen joiuin rinnakkain asettelu näyttää, miten paljon Lönnrot on muokannut pohjatekstiä ja käyttänyt muualta otettuja säkeitä laventaakseen

Kanteletar 1840

Voi, kun loit minua luoja,
Kun et luonut lentäväksi,
Kotkana kohoavaksi,
Lintusena liikkuvaksi!
Oisko linnun lentoneuot,

otuksen oivellukset,
Kohottimet kotkalinnun,

Saisin siivet hanhoselta,
Kurelta kulettimensa;
Sitte siiville rupeisin,
Lenteleisin, liiteleisin –
Kulkisin ma kullan maalle,
Asunnoille armahani.
Lentäisin lepeämättä,
Matkalla makoamatta,

Ilman puussa istumatta,
Lehvällä levähtämättä;
Meret ei estäisi minua,
Selät ei ne seisattaisi.
En surisi iltaisesta,
Enkä einetruo’istani,
Murkinat’ en muisteleisi,
Viel’ en viikonkaan perästä;

ja kehystääkseen runon haluamukseen, ja toisaalta miten osa pohjatekstistä – etenkin joiun nykylukijalle aukkoisen oloinen loppuosa – jää käyttämättä. Joiun hakasuluissa olevat sanat ovat SKVR-osan XV toimittajien Matti Kuusen ja Senni Timosen lisiä lähinnä käsikirjoituksen toistoa merkitsevien viivojen kohdille.

Tuntematon laulaja 1837

Oisko sirkun siivet,
[olisko] linnun/leivon lentimet,

havaus havulinnun,
elikkä metson mieli,

lentäisin lepäämättä,
matkoisin makoamatta,
oksilla olematta
lehvällä lepeämättä,
ilman puussa istumatta,

ihon luoksi iltasella,

muovon luo murkkinalla.

Armas minun aamustaisi,
 Illastuttaisi ihana,
 Kasvo kaunis syötteleisi,
 Muoto murkinoitteleisi.

(Lönnrot 1840 II:44.)

Lönnrot rakensi *Kantelettaren* runon joiun 14 ensimmäiselle säkeelle niitä lisäillen, muokaten ja täydentäen. Toisin kuin pohjateksti, *Kantelettaren* runo rakentuu säännöllisille kalevalamittaisille paralleelisäkeiden pareille. Lopputuloksena on 26-säkeinen, rakenteeltaan hiottu, alkuperäistä eksplisiittisemmin kaipaudesta, välimatkasta ja rakkaudesta puhuva runo. Vienalaisen joiun minä kaipaa metaforisesti ”ihon” ja ”muovon” luokse, ei kullan tai armaan. Lentämisen esteitä tai matkan pituutta ei mainita, ainoastaan lentäminen ”lepeämättä”. Siipien puuttuminen on läsnä vain verbien konditionaaluodoissa, Lönnrot taas rakentaa siitä nelisäkeisen johdannon ja välisäkeitä. Lentovälineinä ovat joiussa konventionaalisesti *sirkun siivet*, *linnun lentimet*, ja harvinaisina, kalevalamittaan istumattomina, muusta SKVR-aineistosta tai *Kantelettaresta* löytymättöminä lisinä ”otuksen oivellukset, havaus havulinun, elikkä metson mieli”, sekä runon lopussa ”kiekin kintaat”. Joikuteksti on paikoin kalevalamittaa, mutta sisältää myös siitä poikkeavia tai tavan-

Iho minun illastuttaisi

muoto murkinoittelisi.
 Näkisinkö kiekin kintaat
 elikkä [leivon lentimet],
 otuksen [oivellukset],
 menisin leksoille,
 [menisin] lengolle lepääm[ään],
 menisin maarasill
 milostime
 kukkauteen kuvaasin.
 (SKVR XV 605.)

omaista lyhyempiä säkeitä. Osa Lönnrotin tekemistä säekohtaisista muutoksista selittyy tarpeella saada aikaan moitteettoman kalevalamittainen säe. Monille joiun lentämistä kuvaaville formuloille kuten *sirkun siivet*, *lentäisin lekotteleisin* ja *ilman puussa istumatta* löytyy vastineita selkeästi kalevalamittaisen runon piiriin kuuluvista toisinoista pitkin Karjalaa ja Inkeriä, toisille (*otuksen oivellukset*, *metson mieli* sekä kahdeksan loppusäettä) ei lainkaan.

Lönnrotin (1929, 20–21) heti vuoden 1837 matkan jälkeen kokoamassa *Alku-Kantelettaressa* jakso on osa pidempää sikermää ja vielä melko lähellä alkuperäistä joikutekstiä. Sikermän alkupuoli perustuu pääosin kolmeen muuhun Lönnrotin tallentamaan vienalaisjoikuun, joista kaksi sisältää myös ”Jos mun tuttuni tulisi” -teeman tai siihen liittyviä säkeitä (SKVR XV 601, 604, 606). Lönnrotin ensimmäinen ajatus näyttää olleen muokata vienalaisista joikuteksteistä yksi ”Jos mun tuttuni tulisi” -teeman erikoisempi variaatio. Lopullisessa *Kantelettaressa* tämä sikermä on jaettu kahtia runoihin II: 41 ja 44, yksittäisiä

säkeitä myös toisaalle. Samalla jaksoja on lisäilty ja muokattu.

Kantelettaren runon ja vienalaisen joiuin toive linnun siivillä lentämisestä ja rakkaan ihmisen luokse pääsemisestä esiintyy kautta itämerensuomalaisen runoalueen, kuten Virossa Karksissa: ”Oles mull ollu sirgu siiva, Sirgu siiva, tedre tiiva – – Lendäs sinne lepikusse” (ERA H II 48, 89 (12); ks. myös H III 6, 845 (26)). Etenkin Inkerissä kaipauksen kohde on elävää rakastettua yleisemmin kuollut äiti tai joskus muu perheenjäsen: ”Ku miull oltais sirkun siivet, Sirkun siivet, sääskin sääret, Leppälinnun lennättimet, Lentäisin lekotteli-

sin, Hautojani havvan päällä, Kuorijani kuopan päällä – –” (SKVR III 881).

Läheisin vastine sekä Lönnrotin tallentamalle vienalaisen joiuin että *Kantelettaren* runon lentämisteemalle löytyy kuitenkin Europaeuksen Ilomantsista vuonna 1846 muistiinmerkitsemästä 111-säkeisestä lyyristen teemojen sikermästä, jossa ”Linnun lentoneuvot” -teema lomittuu ”Jos mun tuttu tuli” – ”Oisko tuuli mielellinen” -sikermän teemoihin (SKVR VII 2 1774). Alla runon säkeet 32–37 sekä niitä vastaavat *Kantelettaren* runon ja vienalaisen joiuin säkeet (asteriskilla* merkityt säkeet eri järjestyksessä):

Europaeus 1846

Oisko miulla linnun siivet
Eli linnun lennättimet,
Lentäisin lepeämättä,

Ilman puissa pietyttä
Tuonne kultani kotihin,
Ihalani ikkunoille.

Kanteletar 1840

Oisko linnun lentoneuot (...)

*Lentäisin lepeämättä,
*Matkalla makoamatta
*Ilman puussa istumatta (...)
Kulkisin ma kullan maalle,
Asunnoille armahani.

Vienalainen joiku 1837

Olisko sirkun siivet
[olisko] linnun lentimet (...)
Lentäisin lepäämättä
matkoisin makoamatta (...)
ilman puussa istumatta
Ihon luoksi iltasella
Muovon luo murkinalle

Tekstien keskinäiset suhteet ovat monisyiset: Europaeuksen tallenteella on samankaltaisuuksia sekä Lönnrotin version (*kultani kotihin – kullen maalle*) että joikutekstin (*sirkun siivet – linnun siivet; lennättimet – lentimet*) kanssa, ja lisäksi omia piirteitään (*pietyttä, Ihalani ikkunoille*). Näyttää siltä, kuin Europaeus olisi tallentanut joiuin tematiikalle läheisen ilomantsilaisen version, jossa kaivattua puhutellaan Lönnrotin version tavoin kullaksi. Samankaltainen Lönnrotin Ilomantsissa vuonna

1838 kuulema, arkistoaineistoihin tallentumaton teema olisi saattanut motivoida *Kantelettaren* runoon lisätyn säeparin ”Kulkisin ma kullen maalle, Asunnoille armahani”, jota ei ole vielä *Alku-Kantelettaressa*. Ilomantsilainen teema saattaa toki olla myös laulajan muistuma itse luetusta tai kuullusta *Kantelettaren* runosta. Muutamat muista sikermän säkeistä tuntuvat ennemmin kirjallista, uusimittaista tai oppinutta tyyliä kuin perinteistä runoa edustavilta – säkeet ”anna suutasi suloista,

kaunis kaulasi ojenna, ennen kuin ero tulevi,” ovat peräisin suoraan Matthias Salamniuksen vuonna 1690 julkaistusta ja yhä 1800-luvulla suositusta runosta ”Ilo-Laulu Jesuxelle”. Toisaalta yllä olevan jakson rakenne on paikoin lähempänä vienalaista joikua kuin Lönnrothin tulkintaa.

Kantelettaren runon säevastineita

Väinö Kaukosen (1984, 352) työ *Kantelettaressa* käytetyistä lähteistä antaa hyvän yleiskuvan myös ”Oisko linnun lentoneuot” -runon kokoonpanosta: päälähteenä on yllä esitelty joikuteksti ja sen *Alku-Kantelettareen* tehty laajennos – näiden laajennusten lähteitä ei kuitenkaan anneta. Kaukosen mukaan yhdeksän runon säkeistä perustuu suoremmin tai epäsuoremmin vienalaisjoikuun, yksi on muokattu yleisestä vienalaisesta formulasta ”lentelöövi, liitelöövi”, seitsemän esiintyy *Alku-Kantelettaressa* ja yhdeksälle ei löydy min-käänlaisia vastineita Lönnrothin aikaisemmas-ta tuotannosta tai lähdeaineistosta. Tarkempi luenta näyttää, että vienalaisesta joiuistakin peräisin olevia säkeitä on muokattu paikoin huomattavasti (esim. ”Olisko linnun lentimet” – ”Oisko linnun lentoneuot”; ”ihon luoksi iltasella”/”En pitäisi illallista” – ”En surisi iltasesta”).

Kuusitoista säettä jää siis Kaukosen luen-nassa vaille alkuperäislähteitä. Lähteiltään tunnistamattomia ovat *Kantelettaren* runon alkusäkeet ”Voi, kun loit minua luoja, Kun et luonut lentäväksi, Kotkana kohoavaksi, Lintusena liikkuvaksi!”, säkeet ”Kohottimet

kotkalinnun, Saisin siivet hanhoselta, Kurelta kulettimensa; Sitte siiville rupeisin”, ”Meret ei estäisi minua, Selät ei ne seisattaisi” sekä eksplisiittinen kohta ”Kulkisin ma kullan maalle, Asunnoille armahani.” Lisäksi runon loppujaksossa on useita joiun pohjalta mu-kailtuja lähteettömiä lisäsäkeitä: ”Enkä ein-netruo’istani”, ”Viel’ on viikonkaan perästä; Armas minun aamustaisi” sekä ”Kasvo kaunis syötteleisi.” ”Oisko linnun lentoneuot” on si-ten sangen vahvasti Lönnrothin itsensä yhden pohjatekstin varaan sepittämä runo.

Sähköisellä luennalla osalle lähteitä vail-la olevista säkeistä löytyy vastine tai kaikupohja: Lönnrot ei sepittänyt lisäsäkeitään tyhjästä. ”Voi, Luoja, kuin minua loiti” kirjoitti Gott-lund vuonna 1816 Savosta (SKVR VI:951), ja sama teema tallentui myöhemmin vuon-na 1881 Länsi-Inkeristä (SKVR III: 833; ks. myös SKVR I2 1129 Vienasta). Lönnrotilta itseltään löytyy hieman ensimmäistä säeparia muistuttava säe ”Kun ois luoja käeksi luonut” vuodelta 1837 (SKVR XIII: 2000, ks. myös hakemiston teema ”Käki jos olisin”, esim. SKVR V2 511).

Kantelettaren runon säettä ”Kun et luonut lentäväksi” muistuttava säe löytyy Abraham Poppiuksen vuonna 1821 painetusta runosta *Kukkaisen taivas*: ”Ettei häntä lentäväksi / Luoja luonut” (Bergholm 1899, 44). Poppiuk-sen runo noudattaa vuonna 1683 arkkina ja sittemmin muokattuna vuoden 1701 virsikir-jassa julkaistun ”Etkös ole ihmisparka” -virren alkuperäistä muotoa, joka laajentaa kalevala-mittaa puolikkailla säkeillä ja riimirakenteel-la säkeistömuotoiseksi (Rapola 1959, 119–121). Samaan muotoon ja sävelmään oli 1700-luvulla

runoilta muitakin lauluja (Niinimäki 2007, 268). Poppiuksen runon taustalla on selvästi joitain suullisen runon teemoja ja formuloita (*sirkkusena siivillensä; oksalla orava; neito nurmen päällä* etc.), mutta pääosa on itse seipitettyä ("Olis se kaipo kukkaisella, kaunoisella; Vaippa-korvalla valitus –").

Kotkan mainitsevien säkeiden "Kotkana kohoavaksi" ja "Kohottimet kotkalinnun" vastineita ei SKVR-aineistosta löydy, mutta *kotka* eli *kokko* ja *kohota*-verbi esiintyvät paikoin samoissa säkeissä. Vuonna 1872 tallentui "Kilpakosinnan" yhteydessä Latvajärven Jyrkiin Riikolta säe "Kokon künkillä kohoši" ja Lönnrot itse tallensi Uhtualta "Maailman-syntyrunoon" liittyvän säeparin "Tuli kokko kohotellen, Isketellen lint[u] ilm[an] (SKVR I1 60, 107). Kotka antaa siipensä runon minälle karjalais-suomalaisessa runossa "Pakeneva" – "kotka mulle siivet antoi" – ja vuonna 1846 Europaeus tallensi Ilomantsista loitsun, jossa pahaa käsketään: "Lennä kokkona kотиh, Ilman puussa istumatt[a], Lepässä lepeämättä" (SKVR VII4 loitsut 1614). Lönnrotin kotka-säkeiden teemat ja sanat esiintyvät siten myös suullisen runon aineistoissa, ja niille on laaja temaattinen kaikupohja, vaikka tarkkoja säevastineita tai kaikkia sanamuotoja ei löydy.

Säkeen "Kohottimet kotkalinnun" taustalla on luultavasti paitsi kokko-kohota -alkusointupari myös tarve löytää kertosaie, joka täyttää sekä kalevalamitan muodon ja ymmärrettävyyden että Lönnrotin oman estetiikan vaatimukset. Etenkään keskimmäinen joikusäe Lönnrotilta käyttämättä jääneestä sarjasta "otuksen oivellukset, havaus havulinnun, elikkä metson mieli" ei kovin helpolla taipuisi

moitteettomaan kalevalamittaan. Joikusäkeen *havulintu* esiintyy kuitenkin karjalaisissa häälauluissa *kokon* eli kotkan paralleelina ("Senpä kokko kopristaapi, Havulintu ha(a)moavi", SKVR I3 1543), joten Lönnrotin kannalta assosiativinen yhteys on luonteva.

Säkeelle "Lintusena liikkuvaksi" (säe 4) tai edeltävän säkeen verbimuodon *lentäväksi* (säe 3) variaatioille ei hakeminen anna vastineita. Otsikkoon nousseen säkeen 5 "Oisko linnun lentoneuot" loppu esiintyy SKVR-aineistossa vain muodoissa *lennättimet*, *lentimet* tai *lennäkkehet*. *Lentoneuot*-sanan Lönnrot on ilmeisesti keksinyt halutessaan laajentaa pohjatekstinsä säkeen "[oisko] linnun/leivon lentimet" kalevalamittaiseksi: *Alku-Kantelettaressa* vastaava säepari kulkee vielä hieman lähempänä joikutekstiä "Olisko sirkun siivet, tahi leivon lentoneuot" (Lönnrot 1929, 21).

Säkeelle "Saisin siivet hanhoselta" löytyy jonkinlainen esikuva Vienassa yleisestä teemayhdistelmästä *Päivän kera kilpaa & Rikoilla kuuntelija*: "Annas, hanho, siivittäsi, Lakla, laakamoisias[i]; Millä mennä muille m[aille], Muille m[aille] vierahille, Sinisen salon sisälle." Runo on assosiativinen mielikuvaketju, joka päättyy toiveeseen voida lentää hanhen siivillä kaukaiseen jalometalleja, olutta ja sianlihaa täynnä olevaan ihmemaahan. Lönnrot tallensi runon Vienasta useana versiona (SKVR I3 1903, 1905, 1907) ja julkaisi sen toimitettuna Mehiläisessä vuonna 1836 saatesanoilla "Sanotaan olevan lisäksi rikanki rokassa, hämähäkin taikinassa ja niinpä olkoon tämäki Venäjän Karjalasta saatu lasten remputus muun luvun lisänä" (SKVR I3 1914). Tämä rikka rokassa näyttäisi olevan yksi mah-

dollinen kauas lentämistä korostava idea *Kantelettaren* runon taustalla.

Kuren kulettimia tai pelkkiä *kulettimiakaan* ei aineistosta löydy, mutta runoteemassa ”Kun saisin kurelta kulkun” (Kurelta kulkku, kavalta kaula) kurjelta saadaan laulamiseen soveltuva kurkku, ja teemassa ”Kurki kyntämässä” runon minä ajaa kurjella kotiin. Kalevalamittaisessa arkkiveisussa *Viinasta valitusvirsi* vuodelta 1777 on säe ”kuren teitä kulkemahan”, joka oli Gananderin sanakirjan mukaan myös sananlasku (SKVR XV 205, säkeet 33–34). Samainen arkkiveisu sisältää myös yhden ”Jos mun tuttuni tulisi”-teeman varhaisista esiintymistä (Knuuttila & Timonen 1999, 202). Alkusoinnun tarpeen täyttävä kurki-kulkea-yhdistelmä ja ajatus kurjen kurkun tai kantokyvyn lainaamisesta oli siten Lönnrotin tuntemassa runoudessa olemassa. Samalla tavoin yleinen suullisen runon käsitepari *meri-selkä* (esim. ”meren selvällä selälä”) on Lönnrotin SKVR-vastineitta jäävien säkeiden ”Meret ei estäisi minua, Selät ei ne seisattaisi” (17–18) taustalla.

Säeparin ”Kulkisin ma kullan maalle, asunnoille armahani” yksittäiset sanat esiintyvät kaikki SKVR-aineistossa, mutta eivät samalaisina yhdistelminä. ”Kultani maalla” esiintyy yhtenä osumana SKVR-aineistoon päätyneessä, *Lunastettavan neidon* johdantona toimivassa rekilaulussa (”Kävitkö sinä kultani maalla, Näitkö kullaistani?” SKVR VII2 1174). Rekilauluja sisältävän *Suomen Kansan Sävelmiä* -julkaisun sähköisestä versiosta löytyy vain yksittäisten sanojen osumia, mutta Lönnrotin Mehiläisessä (1.2.1839, s. 29) julkaisemasta rekilaulusikermästä löytyy tarkempi vastine

ja laajempi samankaltainen teemakenttä säkeistöistä 5–7:

Vaan on kultani kaukana ja kauas taisi mennä,
Eipä sinne lintunenkaan iässähän lennä.

Kunpa se pieni lintunenki sanoman nyt toisi,
Suru menis mielestäni, parempi mun oisi.

Lennä, lennä lintu rukka, puhu kuullakseni,
Kävitkö sinä kullan maalla, näitkö kultaseni.

Kalevalamittaisessa runossa käsitepari *kulta-armas* on sinänsä yleinen paralleelisäkeiden runko, myös esimerkiksi vanhemmille tai haltioille puhuttaessa. Rakkauteen liittyvänä käsiteparia löytyy esimerkiksi SKVR-hakemiston teemoista ”Armaan kulku, Kun ois kulta kuulemassa” sekä ”Jos mun tuttuni tulisi”. Lönnrot itse kuitenkin totesi kirjekonseptissa Collanille ”Jos mun tuttuni”-runosta puhuessaan, että ”vanhempi suomalainen kansanrunous ei juuri puhu abstraktin rakkauden kaltaisista asioista, vaan tyytyy sen sijaan puhumaan konkreettisesta kauneudesta tai sen kaltaisista seikoista” (Elias Lönnrotin kirjeenvaihto, Lönnrot Collanille 30.6.1843). Lönnrotin pohjatekstinä käyttämä vienäläinen joiku puhuukin metaforisesti *ihosta* ja *muodosta*, ei *kullasta* tai *armaasta*.

Kantelettaren runon loppuosan lisäsäkeet näyttävät olevan pitkälti Lönnrotin omia, joiun pohjalta tekemiä paralleelisäkeiden laajennuksia. *Iho-muoto* -metaforia käyttäville joiun loppupuolen säkeille löytyvät vastineet J. Fr. Cajanin tallentamasta lyhyestä, runomuodoltaan joikumaisesta tekstistä (”Kunpa saisin soapkan nähä, Iho kaikki illastaisi,

Muoto kaikki murkinoisi, Tulis' ihosta iltanen, Muuosta murkina." SKVR I3: 1435), ja metaforaparina ne ovat yleisemmässä käytössä myös selkeästi kalevalamittaisen runon puolella. *Iltanen-murkina* -parilla on vastineita myös loitsuissa ja sananlaskuissa aina Florinuksen vuonna 1702 julkaisemasta sananlaskukokoelmasta alkaen: "suru suuruxesta, murhe murkinasta, poru päivälisest, itcu ilalises" (SKVR XV 46); loitsuissa yleisesti "Isäntäsi iltaselle, Emäntäsi einehelle, Muun pereesi murkinalle" (SKVR XII2 5282).

Sähköinen haku löytää siten muutamille Lönrotin säkeille uusia melko tarkkoja vastineita, mutta viittaa monien kohdalla siihen, että Lönrot on käyttänyt luovasti runostossa esiintyviä alkusointu- tai käsitepareja, luonut kokonaan uusia yhdistelmiä ja ottanut joskus säkeen keskeisajatuksen tai kiinteän käsiteparin oppineen runouden tai riimillisen laulun puolelta. *Kantelettaren* runo II:44 sisältää huomattavan paljon Lönrotin itsensä moninaisten vaikutteiden pohjalta sepittämää tai useista lähteistä kokoamaa aineista. Osa uusista säkeistä saattaa perustua Lönrotin ainoastaan suullisena tuntemiin säkeisiin tai kadonneisiin käsikirjoituksiin. Yksittäisten sanojen ja sanaparien kautta hakemalla löytyy myös Lönrotin muistiinpanemia tai todennäköisesti tuntemia, *Kantelettaren* runoon mahdollisesti vaikuttaneita laajempia teemakenttiä linnuista, kaipaudesta, kauas lentämisestä ja etäällä olemisesta. "Oisko linnun lentoneuot"-runon taustatestit, samoin kuin runon ensimmäinen versio *Alku-Kantelettaressa*, lomittuvat monin kohdin myös "Jos mun tuttuni tulisi"-tematiikan kanssa.

Lönrotin Sirma-käännös

Kantelettaren esipuheen loppupuolelle sijoituvassa Olaus Sirman "Morse faurog"-runon käännöksessä Lönrot käyttää samaa kolmen säkeen ydinjaksoa kuin "Oisko linnun lentoneuot"-runossa: "Oisko linnun lentoneuot, kohottimet kotkalinnun – – lenteleisin liiteleisin." Näitä säkeitä ei löydy samassa muodossa *Kalevalasta*, muualta *Kantelettaressa* tai SKVR-aineistosta: Lönrot on ilmeisesti muokannut ja koostanut ne varta vasten käännöstä ja omaa runoa varten. Tämä on tapahtunut vasta *Kantelettaren* viimeistelyvaiheessa, sillä säkeet ovat *Alku-Kantelettaressa* vielä huomattavasti lähempänä vienalaisten joikujen säemuotoja: "Olisko sirkun siivet, tahi leivon lentoneuot, – – levyisenä löyhättäisin" (Lönrot 1929, 21; viimeisen säkeen vastine joiuissa SKVR I3 1433). Säeyhteys näyttää Lönrotin olleen tietoinen kolmen melko erilaisen runon – vienalaisen joiuin, oman kalevalamittaisen tulkintansa ja Sirman runon – välisistä temaattisista yhteyksistä, vaikka ei ole tietoa, kumpaan runoon säekolmikko on alun perin sepitetty.

Kaukosen (1989, 34–35) mukaan Lönrotin kalevalamittaiset käännökset Herderin pääosin riimillisistä kansanlaulukäännöksistä ovat sangen vapaita tulkintoja, joissa käytetään suullisen runouden kielikuvia ja säkeitä missä vain mahdollista. Lopputulokset ovat siten sangen kaukana alkuperäisistä runoista. Sirman runon kohdalla Lönrot näyttää kuitenkin mukailevan ennemminkin alkuperäistä versiota kuin Herderin siitä tekemiä tulkintoja (näistä ks. Kellelat 1982, 123–127). Johannes

Schefferus (1673, 283–284) julkaisi runon sekä keminsaameksi että latinankielisenä proosa-käännöksenä. Vienalaisten joikujen tallentamisen sisältäneellä vuoden 1837 matkallaan Lönnrot kiersi myös kemin-, inarin- ja koltta-saamelaisten alueita (Kaukonen 1989, 11–12), tallensi tietoja saamen kielistä sekä mahdollisesti myös muutamia saamenkielisiä runoja (Jouste, tulossa). Lönnrot mainitsee Schefferuksen kirjan kirjeessään Jakov Karlovitš Grottille (Elias Lönnrotin kirjeenvaihto, 15.8.1847). Lönnrot siis tunsi Sirman alkuperäisen runon ja sen proosakäännöksen, ja hänellä oli saamen kielten taitoa. Toisin kuin Runeberg Lönnrot ei esimerkiksi poimi Herderin eri versioihinsa lisäämää runokuvaa neidosta kukkasten keskellä (”der mellan blommor hon dröjer nu”, ks. Kelletat 1982, 128; ”Wo unter Blummen sie itzo sei”, ks. Kelletat 1982, 123–127), eikä siirrä mielikuvaa pilvien seurailmisesta linnun siivillä lentämisen yhteyteen. Hän tuntuu tekävän aivan oman mukaelmansa alkuperäisversiosta.

Taarna Valtonen 2019

Paista päivä voimakkaasti järveen Oravajärveen,

Jos kuusen latvoiniin kiipeäisin,

Ja tietäisin -ni näkeväni järven Oravajärven
Jonka varpunoitkelmassa on hän on,

Lönnrot kääntää Sirman runon kalevalamitalle. Runojen tietyt ydinsäkeet vastaa-
vat toisiaan, toisinaan taas Lönnrot käyttää
useampia kalevalamittaisia säkeitä yhden Sir-
man säkeen kääntämiseen, joskus ajatusten
järjestys muuttuu hieman ja osa runosta jää
kääntämättä. Ohessa Sirman runo (Scheffe-
rus 1673, 283–284) Taarna Valtosen mahdol-
lisimman sanatarkkana käännöksenä ja Elias
Lönnrotin (1840, LXVII–LXVIII) kalevala-
mittaan sovittamana tulkintana. Toisiaan sisäl-
löllisesti vastaavat säkeet ja jaksot on pyritty
asettelemaan rinnan, ja joidenkin temaattisten
jaksojen väliin on jätetty vertailun helpottami-
seksi tyhjä rivi. Sirman saamenkielinen runo
ja Lönnrotin käännös ovat alkujaan jaksotta-
mattomia. Valtosen käännöksessä ovat mu-
kana Sirman runolle tunnusomaiset sanan tai
yhdyssanan osan (*järveen Oravajärveen*) sekä
sanan lopputavun (*-ni näkeväni*) ennakoivat
kertaukset, joita seuraillen myös runon säera-
kenne muotoutuu. (Ks. Kallio & Valtonen &
Jouste 2019.)

Elias Lönnrot 1840

Paista päivä, armas päivä,
Paista päälle Orra lammin,

Että kultani näkisin
Orra lammin laitehella.

Ei niin mäntyä mäellä,
Eikä kuusta kukkulalla,
Jonk’ en latvahan kapuisi,
Kun vaan kultani näkisin.

Kaikki nämä puut -sin kaataisin,
Jotka tänne kasvoivat -leen uudelleen.
Ja kaikki nämä oksat -sin karsisin,
Jotka kantavat vihreitä hyviä vihreitä.

Kulkevia pilviä -lin seurailin,
Jotka kulkivat kohti järveä Oravajärveä.

Jos minä sinne -sin lentäisin siivillä variksen siivillä.

Ei minulla ole siipiä sotkan siipiä
joilla sinne lentäisin.
Eikä ole jalkoja hanhen jalkoja,
eikä ole kintereitä kaunon kintereitä,
joilla luoksesi -sin raahustaisin.

Kyllä jo olet pitkään -tellut odotellut
virkeimmät -si päiväsi,
pehmeimmät -si silmäsi,
lämpimimpäsi sydämesi.

Jos kauas -sit pakenisit,
Siitä huolimatta pian -sin saavuttaisin.

Mikäpäs osaasi olla empi lujempi
Kuin on köysi suoniköysi,
ja kahle rautakahle,
Jotka puristavat -sti kovasti.

Ja kietoo meidän (kahden) me päämme,
vääntää kaikki -me ajatuksemme.

Oksat poies otteleisin,
Joka lehvän leikkoaisin --
Oksat kaikki kaunihitki,
Kaikki lehvänsä leviät.

Oisko linnun lentoneuot,
Kohottimet kotkalinnun,
Lenteleisin, liiteleisin
Orra lammin laitehelle.

Vaan mitä miehellä minulla,
Kuta kurjanpäiväisellä!

Ei ole siipeä variksen,
Jolla luoksesi tulisin.

Jo olet viikon vuottanunna,
Kaiken kaunoisen ikäsi,
Sinisillä silmilläsi,
Metisellä mielelläsi.

Vaan vielä sinun tapoan,
Vielä istun vieressäsi,
Vaikka minneki menisit,
Kunneki kulekseleisit.

Kova on kahle, rautakahle,
Luja köysi, liinaköysi,

Rakkaus sitäi kovempi,
Lujempi siet syänten

Pojan mieli = Tuulen mieli,
 Nuoren ajatus pitkä ajatus.
 Jos niitä kaikkia -len kuuntelen,
 Astun jäljelle väärälle jäljelle.
 Yhden on mieli esille ottanut,
 Niin että tiedän parempani
 edestäni -ni löytäväni.

Kalevalamittaisen runon koostamisen periaatteet ovat tässä melko samanlaiset kuin ”Oisko linnun lentoneuot” -runon kohdalla. Lönnrot käyttää moninaisia aineksia: yleisiä runokielen formulaita (*paista päivä; armas päivä; mentyjä mäellä; lentelevi, liitelevi, sinisillä silmillä* etc.), tiettyjen runojen, kuten helkavirsien loppuvirren (*Joka tuosta oksan otti; joka tuosta lehvät leikko*) tai savolaisten metsästysloitsujen (*Kuin on miehellä minulla*) säkeiden aihioita, olemassa olevien säkeiden tai runokielen ilmausten muunnelmia (esim. *Mikä on lammin laitasella – Orra lammin laitehella; karhut rautakahleissa – kova on kahle rautakahle; vesilintu vieressäsi – vielä istun vieressäsi*) sekä aivan omia säkeitään (esim. *ei ole siipeä variksen, jolla luoksesi tulisin*).

Lönnrotin käännökseen ja ”Oisko linnun lentoneuot” -runoon verrattuna Sirman alkuperäisissä runoissa herättää huomiota se, että runon kohdetta ei nimetä muuten kuin pronomineilla, metaforilla (*päiväsi, silmäsi, sydämesi*) sekä kerran sanalla ”kallihini” (*kiürasam*). Kuten yllä on mainittu, vienalaisessa joiuissa esiintyy samankaltainen ilmiö: kaivattu on vain metaforisesti *iho* ja *muoto*. Sitä vastoin Sirman runon käännöksessä Lönnrot tekee perusasetelman selväksi heti aloitusjaksossa: ”Että kultani näkisin.”

Yhteisissä säkeissä manifestoituva yhteys Sirman runon ja *Oisko linnun lentoneuot* -runon välillä ei suinkaan ole Lönnrotin tyhjästä rakentama: lähimmäksi Sirman alkuperäisen runon tematiikkaa koko SKVR-aineistossa tulee nimittäin juuri Elias Lönnrotin tallentama, *Kantelettaren* runon pohjana toimiva vienankarjalainen joiku sekä sille läheinen ilomantsilaisteksti. Yhteys ei koske koko Sirman runoa, vaan lähinnä sen rakastetun luokse lentämisen toivetta. Yksittäisempiä formula-tason vastineita SKVR-korpuksesta löytyy myös Sirman runon muille osille. Näyttää siltä, että ainakin rakkauslyriikan osalta Sirman keminsaamelaisella perinteellä on ollut vuorovaikutussuhteita itämerensuomalaisiin lauluperinteisiin sekä erityisesti vienankarjalaiseen joikuun. (Kallio & Valtonen & Mäkelä, tulossa.) Tätäkin vahvemmita näyttävät Sirman runojen yhteydet erityisesti kolttasaamelaisiin lauluihin (Bartens 1992; Kallio, Valtonen & Jousto 2019). Jotkut Sirman runon formula-tason yhteydet itämerensuomalaiseen lauluperinteeseen näkyvät myös yllä kuvatuissa Lönnrotin käännösvalinnoissa: hänen tuntemastaan kalevalamittaisen runon korpuksesta löytyi käännökseen paikoin yllättävän käyttökelpoisia säkeitä ja runokielen kuvia.

Runoja toisiinsa verratessa vaikuttaa kuitenkin siltä, että Sirman runot ovat vaikuttaneet Lönnrotin ”Oisko linnun lentoneuot”-runon taustalla suuremminkin kuin ainoastaan paikallisperinteiden jakamien runoteemojen kautta. Kuten edellä on todettu, Lönnrotin ”Oisko linnun lentoneuot” korostaa tiettyjä piirteitä, joita pohjatekstissä tai kalevalamittaisen runon korpuksessa ei ole näkyvissä. Näitä ovat johdantohuudahduksella luotu ikävän kiihkeys, siipien saamisen ja määränpään eksplisiittinen selittäminen ja välimatkan korostaminen. Osa korostuksista liittyy Lönnrotin yleisempään pyrkimykseen tehdä runoista ymmärrettäviä niille, joille runokieli ja sen metaforat eivät olleet tuttuja: hän lisäsi selittäviä säkeitä ja jaksoja (Hämäläinen 2016, 35). Toisaalta osa, kuten välimatkan ja sen tuomien esteiden korostaminen, resonoi vahvasti Sirman runon kanssa. Sirman runossa oksat ja lehvät estävät kuusen latvastakaan tähystämällä näkemästä järveä, jonka varpunotkelmassa kaipuun kohde on. Vienakarjalaisessa joiussa ja Lönnrotin runossa linnun hahmossa lentävä runon minä ei pysähtyisi edes oksille tai lehville. Lönnrot lisää uusilla säkeillä esteiksi myös meret ja merien selät. Sirman runon sotka (*dziodgæ*) on voinut osaltaan vaikuttaa joiun *havulin*nun muuttumiseen Kantelettaren *kotkalinnuksi* (sotka-kotka), ja *Kantelettaren* kunnollista SKVR-motivointia vaille jäävän säkeen ”saisin siivet hanhoselta” lintuvalinta näyttää tulevan suoraan Sirmalta (”jalkoja, hanhen jalkoja”). Matkalla olevista esteistä ja halusta päästä nopeammin rakastetun luo puhuu myös Sirman toinen runo *Kulnasatz*: ”juokse vaatimeni nopeammin”.

Runon säe ”Älä meitä viivytäkään Kaikavaara” resonoi vahvasti Lönnrotin sepittämän ”Meret ei estäisi minua”-säkeen kanssa. (Kallio & Valtonen & Jouste 2019, 122).

Välineiden ehdoilla

Edellä tehdyt päätelmät nojaavat pitkälti Lönnrotin runojen, käännostien ja näiden alkuperäistekstien vertailuun suhteessa toisiinsa sekä laajempaan kalevalamittaisen runouden korpukseen. Tämänkaltaisen vertailu on väistämättä riippuvainen sekä käytetyistä hakuvälineistä, hakijan ennakkokäsityksistä että paikoin puhtaasta sattumasta. Väinö Kaukosen (1984) manuaalinen luenta Lönnrotin lähteistä antaa yhden tukevan vertailukohdan sähköisen luennan arviointiin.

Ensimmäiset Lönnrotin runon vertailut tein katsomatta Kaukosen antamia lähteitä: Lönnrotin käyttämä, Kaukosenkin antama pohjateksti löytyi nopeasti. Tarkempi hakeminen paljasti monia uusia säe- ja formulakohtaisia vastineita SKVR-aineistossa, ja lisäksi käsiteltä alkusointupareja ja laajempia teemakenttiä, joiden pohjalta Lönnrot on saattanut rakentaa uuden säkeen. Näin yksityiskohtaiseen analyysiin Kaukonen ei mene – väljempien yhteyksien hakeminen manuaalisesti olisikin työlästä. SKVR-vastineetta jäävien säkeiden tarkastelu suhteessa muihin aineistokorpuksiin, ennen kaikkea Kansalliskirjaston sähköisiin sanoma- ja aikakauslehtiaineistoihin paljasti muutaman säekohtaisen yhteyden Lönnrotin tallentamiin riimillisiin kansanlauluihin sekä hänen tuntemiinsa oppineisiin

runoihin. Octavo-liittymällä tehdyllä, joitain päiviä kestäneellä selauksella oli siten mahdollista löytää Lönnrotin työlle lähteitä ja taustavaikutteita, joiden etsiminen manuaalisesti ei olisi käytännössä mahdollista. SKVR-tietokannalla samanlainen läpikäynti veisi arvioni mukaan helposti kymmenkertaisen ajan.

Vertailu paljastaa myös käytettävissä olevien sähköisten aineistojen luomia rajoituksia ja sattumanvaraisuuksia. Käsikirjoitukset eivät luonnollisesti ole sähköisten välineiden ulottuvilla, joskin julkaisemattomien kalevalamittaisten runojen osalta aineisto on käytettävissä digitoituna versiona SKS:n arkistossa. Jos Lönnrotin pohjatekstinä toiminutta vain osin kalevalamittaista vienalaista joikua ei olisi julkaistu viimeisimmässä SKVR-osassa vuonna 1997, olisi se löytynyt ainoastaan Kaukosen työn tai julkaisemattomien runojen aineiston kautta. Rajoitukset ovat myös lajikohtaisia: jos Lönnrot ei olisi julkaissut *Mehiläisessä* myös riimillisiä laulujaan tai jos Poppiuksen runo olisi julkaistu ainoastaan arkkipainatteenä, eivät yhteydet näihin olisi tällä haulla paljastuneet. Riimillisistä lauluista, itkuvirsistä, vienalaisista joiuista, sananlaskuista, saamenkielisistä suullisista runoista, oppineista suomenkielisistä runoista, arkkiveisuista tai vaikkapa Gananderin sanakirjasta tarvittaisiin sähköisiä korpuksia. Yhden laajan aineiston eli kalevalamittaisen suullisen runouden SKVR-korpuksen helppokäyttöisyys vääristää helposti tulkintoja.

Lönnrotin tulkinnat ja taustaaänten kuoro

”Oisko linnun lentoneuot” -runon lähteitä tarkasteleva tutkimusprosessi lähti alkujaan liikkeelle Olaus Sirman runojen ja kalevalamittaisen SKVR-korpuksen vertailusta (Kallio & Valtonen & Mäkelä, tulossa). Elias Lönnrotia kohti tie vei sattumalta: Sirman ”Morse faurog” -runoa lukiessani päässäni alkoi soida Tellu Turkan sovituksena tuntemani *Kantelettaren* runo ”Oisko linnun lentoneuot”. Olin hämmentynyt, kun en löytänyt yhtä tarkan tuntuisia vastineita Sirman runolle teemoille kansanrunoaineistosta, vaikka Lönnrotin tärkein pohjateksti, vienalainen joiku ”Oisko sirkun siivet” ja myöhempi samankaltainen ilomantsilainen teema löytyivätkin nopeasti. Lönnrot tuntui liikkuvan kansanrunotoisintoja lähempänä Sirmaa, joten oli syytä katsoa hänen toimitusprosessiaan tarkemmin. Lönnrotin *Kantelettaren* esipuheeseen tekemän Sirman ”Morse faurog” -runon kalevalamittaisen käännöksen ja ”Oisko linnun lentoneuot” -runon eksplisiittisen säeyhteyden löytyminen tarkastelun loppuvaiheessa oli yllätys, joka vahvisti tulkintaa Sirman saamenkielisten runojen vaikutuksesta yhden *Kantelettaren* runon toimitusprosessiin.

Tämän artikkelin uudet havainnot koskevat ennen kaikkea Elias Lönnrotin *Kantelettaren* rakentaman ”Oisko linnun lentoneuot” -runon yksittäisten säkeiden taustalla olevia moninaisia runoteemoja, joita löytyy sähköisillä hauilla aiempaa enemmän. Lisäksi on mielenkiintoista, miten Lönnrot korostaa ”Oisko linnun lentoneuot” -runonsa temaat-

tista yhteyttä Sirman tunnettuun rakkausrunoon sekä runoa luodessaan että Sirmaa kääntäessään. Itse luomansa runon Lönnrot assosioi myös vienalaisissa joiuissa esiintyneiden ”Jos mun tuttuni tulisi” -teemojen yhteyteen. *Kantelettaren* rakkauslaulusiossa ennen Lönnrotia jo laajalti tunnettujen suomen- ja saamenkielisten rakkausrunojen teemat nivoutuvat siten toisiinsa ilmeisen tietoisesti. Siinä missä Lönnrot tietoisesti rakensi ”Jos mun tuttuni tulisi” -teemaan liittyvät viisi versiotaan jo tunnetusta runosta poikkeaviksi, vienalaisen joiun pohjalta hän rakensi paitsi pohjatekstin myös Sirman suuntaan kurottavan kalevalamittaisen runon.

Sirman runon, kalevalamittaisen runouden, vienankarjalaisen joiun sekä Lönnrotin erilaisten tulkintojen muodostama vyyhti osoittautui monisyiseksi: lyyriset teemat lomittuvat toisiinsa monin tavoin sekä Lönnrotin tausta-aineistoissa että hänen tulkinnoissaan. Kuten Niina Hämäläinen (2012; 2016, 26–27; ks. myös Karkama 2001, 172, 186; Kaukonen 1979; 1989) näyttää, *Kalevalan* ja *Kantelettaren* monivaiheisessa prosessissa Lönnrot loi kansanrunoista omia tulkintojaan, joihin vaikuttivat paitsi hänen käytössään oleva säemateriaali ja kenttäkokemuksensa myös hänen omat esteettiset ja ideologiset ihanteensa sekä yleisemmät aikakauden keskustelut. Moninaisen säemateriaalin käyttäminen luo *Kantelettaren* runoilte moniäänisiä lajillisia ja temaattisia kaikupohjia.

”Oisko linnun lentoneuot” -runo rakentuu yhden pohjatekstin, Lönnrotin itse vuonna 1837 tallentaman kalevalamittaan lähellä kulkevan vienalaisen joiun varaan. Lönnrot on

kuitenkin paitsi muokannut joiun varioivat säkeet moitteettoman kalevalamittaisiksi myös kehystänyt ja muokannut runon kokonaisuuden uusiksi lisäämällä säkeitä muista lähteistä ja sepittämällä niitä itse. Sepittämisen prosessi näkyy selvänä verrattaessa Lönnrotin vuoden 1837 matkan keräelmiä, vuonna 1838 valmistunutta *Alku-Kanteletarta* ja *Kanteletarta* (1840). *Alku-Kantelettaren* joikuteksti on yhdistetty muiden Lönnrotin tallentamissa vienalaisissa joiuissa esiintyneiden lyyristen teemojen kanssa, laajennettu omin säkein ja muokattu säännöllisemmäksi. *Kantelettaren* tämä teksti on jaoteltu pääosin kahdeksi runoksi, joita on työstetty ja laajennettu edelleen. Viimeistään tässä kohden vaikutuksensa on ollut Olaus Sirman ”Morse fauog” -runolla, joka näyttää vaikuttaneen ainakin Lönnrotin linnunlajivalintoihin sekä kaipuun kiihkeyden ja matkalla olevien esteiden korostamiseen. Lönnrot käyttää samoja itse luomiaan ydinsäkeitä sekä omaan runoonsa että Sirmakäännökseensä.

Lönnrotin tallentama vienalainen joiku ja yksi myöhempi ilomantsilainen runo tulevat kansanrunousaineistosta kaikkein lähimmäs Sirman runon rakastetun luokse lentämisen teemaa, vaikka paralleleja löytyy muualtakin kalevalamittaisesta runosta. Vienalainen joiku on vaihtelevissa suhteissa moniin ympäröiviin lajeihin: kalevalamittaiseen runoon, itkuvirsiin, mahdollisesti myös kolttasaamelaisiin leu'ddeihin ja niukasti tallentuneeseen kemin-saamelaiseen lauluperinteeseen. Lönnrotin tallentamista yhdestätoista vienalaisesta joikutekstistä moni sisältää kalevalamittaiseen rakkauslyriikkaan ja erityisesti ”Jos mun tuttuni tulisi” -teemaan liittyviä aiheita. Myös

Lönnrot itse näyttää pitäneen joikujen teemoja toisiinsa liittyvinä tai läheisinä sijoittaessaan ”Jos mun tuttuni tulisi” -teeman variaatiot ”Oisko linnun lentoneuot” -runon ympärille. Vaikka Lönnrot tietoisesti ja tallentamansa aineiston pohjalta purki Porthanin ja Acerbin tunnetuksi tekemän rakkausrunon viiteen teemaan, vaikutti aiempi julkaisuhistoriakin hänen assosiaatioihinsa: jo tunnetuksi tullesiin saamen- ja suomenkielisiin rakkausrunoihin liittyvät teemat sijoittuvat *Kantelettaressa* toistensa lähelle.

Oppineissa 1700–1800-luvun teoksissa Olaus Sirman kaksi rakkausrunoa, Tuderuksen erikoinen karhuruno ja ”Jos mun tuttuni tulisi” kiersivät erilaisina käännös- ja mukaelmaversioina edustamassa kokonaisen kieliryhmän tai kansan runoutta. Kansanomaisessa käytössä erilaiset runoteemat taas varioivat ja punoutuivat toisiinsa yhä uusiksi tulkinnoiksi. Suullisen runon variaatio antoi Lönnrotille oikeuden valita ja rakentaa parhaaksi katsomansa versiot, mutta myös oppineen runon maailmassa käännökset saattoivat olla

hyvin vapaita. Lönnrot rakensi julkaisunsa tietoisena kummastakin runomaailman variointitavoista. ”Jos mun tuttuni tulisi” -runo hajoaa Lönnrotilla useiksi erilaisiksi versioiksi, joista yksi pohjaa vienolaisiin joikuihin. Sirman runoista toisen hän käänsi *Kantelettaren* esipuheeseen, ja tämän runot näyttäisivät antaneen vaikutteita ainakin ”Oisko linnun lentoneuvot” -runoon. Tuderuksen karhurunon epätyypillisiä säkeitä Lönnrot sitä vastoin ei säe- ja sanahakujen perusteella näytä käyttävän missään kohden *Kalevalaa* tai *Kanteletarta*: metsästys- ja karhunpeijaisrunoille oli tarjolla runsaasti parempaakin materiaalia. Lönnrotin ääni sekä *Kantelettaren* runon ”Oisko linnun lentoneuot” luojana että Olaus Sirman keminsaamelaisen runon kääntäjänä vertautuu yllättävän osuvasti siihen, miten Seppo Knuuttila ja Senni Timonen (1999, 202) kuvaavat ”Jos mun tuttuni tulisi” -runon kansanomaisia laulajia, joiden ääni ”yhtenään lisää ja ottaa pois, tulkitsee muinaissäkeitä sekä artikuloi ne itsensä ja aikansa tulkeiksi.”

VIITTEET

1. Artikkelili liittyy Suomen Akatemian tutkimushankkeisiin *Ambiguous and Hybrid Oral poetics: Registers of Expression and Layers of Belief in Western Finland* (Kati Kallio, nro. 308381), *The muted muses of oral culture. Ideology, transnationalism*

and silenced sources in the making of national heritages and literatures (Lotte Tarkka, nro. 322071) sekä *Letters and songs: Registers of beliefs and expressions in the Early Modern North* (Tuomas M. S. Lehtonen, nro. 288119).

LÄHTEET

- Digitaaliset aineistot.* Aikakauslehdet ja Sanomalehdet. Helsinki, Kansalliskirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi> (käytetty syys-joulukuussa 2018).
- Elias Lönnrotin kirjeenvaihto*, Helsinki, SKS. <http://lonnrot.finlit.fi/omeka/> (käytetty syys-joulukuussa 2018).
- ERA. *Eesti regilaulude andmebaas*. Toim. Janika Oras, Mari Sarv ja Liina Saarlo. Tarto, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>, (käytetty syys-joulukuussa 2018).
- Suomen Kansan eSävelmät*. Jyväskylän yliopiston musiikin laitos ja Helsinki, SKS. <http://www.jyu.fi/musica/sks/> (luettu syys-joulukuussa 2018).
- SKVR I–XV = *Suomen kansan vanhat runot*. Eri toimittajia 1908–1997. Helsinki, SKS. Julkaistu sähköisenä: *SKVR-tietokanta*. <<http://www.skvr.fi> 1.9.2018>. (Käytetty myös *Octavo*-liittymän kautta syys-joulukuussa 2018).
- VKK. *Vanhan kirjasuomen korpus*. Helsinki, Kotus. http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/vks_coll_rdf.xml (käytetty syys-joulukuussa 2018).
- VNK. *Varhaisnykysuomen korpus*. Helsinki, Kotus. http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/1800_coll_rdf.xml (käytetty syys-joulukuussa 2018).
- VT. *Lönnrot, Elias 1990–1993. Valitut teokset 1–5*. Toim. Raija Majamaa. Helsinki: SKS. Sähköisenä Kotuksen Varhaisnykysuomen korpuksessa: http://kaino.kotus.fi/korpus/1800/meta/lonnrot/lonnrot_coll_rdf.xml, (luettu syys-joulukuussa 2018).

KIRJALLISUUS

- Apo, Satu 2001. Kansanlaulujen ääni 1800-luvun kirjallisuudessa: johdanto Macphersonin, Percyn ja Herderin runojulkaisuihin. Teoksessa Sakari Ollitervo ja Kari Immonen (toim.), *Herder, Suomi, Eurooppa*. Helsinki, SKS, 216–264.
- Apo, Satu 1995. ”Hepo huono, akka tiine”. Kanteletar realistisena kansankuvauksena. Teoksessa Satu Apo, *Naisen väki. Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki, Hanki ja Jää, 75–88.
- Bartens, Raija 1992. Olaus Sirma: kansanrunon värittäjä vai saamelaisen taideronon ensimmäinen edustaja. *Virittäjä* 96, 212–224.
- Blair, Hugh 1796. Critical Dissertation on the Poems of Ossian. Teoksessa James Macpherson: *The Poems of Ossian. II*. Translated by James Macpherson. Edinburgh & Glasgow, J. Mundell & Company.
- Bång, Petrus Erici 1675. *Historia Ecclesiae Sveo-Gothicae XIX*, Resp. Nicolaus Reftelius. [Aboae], [Peter Hansson]. (*Doria*. Helsinki, Kansalliskirjasto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2014-00003752> (luettu joulukuussa 2018).)
- Harvilahti, Lauri 1992. *Kertovan runon keinot. Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta*. SKST 522. Helsinki: SKS.
- Harvilahti, Lauri 2004. Vakiojaksot ja muuntelu kalevalaisessa epiikassa. Teoksessa Anna-Leena Siikala & Lauri Harvilahti & Senni Timonen (toim.): *Kalevala ja laulettu runo*. SKST 958. Helsinki: SKS, 194–214.
- Hautala, Jouko 1954. *Suomalainen kansanrunouden tutkimus*. Helsinki, SKS.
- Herder, Johann Gottfried von 1815. *Johann Gottfried Von Herders Werke, 1. Band, Stimmen Der Völker in Liedern*. Upsala, Em. Bruzelius.

- Hyvönen, Jouni 2008. Kalevala Elias Lönnrotin tieteellisenä projektina. Teoksessa Ulla Piela, Seppo Knuuttila ja Pekka Laaksonen, *Kalevalan kulttuurihistoria*. Helsinki, SKS, 330–359.
- Hämäläinen, Niina 2012. *Yhteinen perhe, jaetut tunteet. Lyyrisen kansanrunon tekstualisoinnin ja artikuloinnin tapoja Kalevalassa*. Turku, Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5170-3> (luettu joulukuussa 2018).
- Hämäläinen, Niina 2014. Why Is Aino not Described as a Black Maiden? Reflections on the Textual Presentations by Elias Lönnrot in the Kalevala and the Kanteletar. *Journal of Finnish Studies*, 18(1), 91–129.
- Hämäläinen, Niina 2016. Olin kukkana kotona. Naisen ja perheen kuva Kantelettaressa ja kansanrunoissa. *Kasvatus & Aika* 10(5), 23–41.
- Hämäläinen, Niina 2017. Emotional Transpositions: Interpreting Oral Lyric Poetry. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 67, 171–198.
- Hämäläinen, Niina (2019). Kalevala ja kansanrunousaineisto: Kalevalan säkeet. Teoksessa Hämäläinen, Niina, Saarelainen, Juhana ja Sykäri, Venla (toim.), *Avoim Kalevala*. Helsinki, SKS. <http://kalevala.finlit.fi/toimitustasot> (luettu toukokuussa 2019)
- Jouste, Marko (tulossa). *Historiallisen Kemin lapin alueen saamelainen musiikkiperinne*. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kallberg, Maari 2004. *A. O. Väisänen ja Miitrelän Ilja. Vienankarjalaisten joikujen piirteitä*. Kuhmon musiikkiopiston julkaisuja no 4. Kuhmo, Kuhmon kaupunki, musiikkiopisto.
- Kallio, Kati & Mäkelä, Eetu (tulossa): Suullisen runon sähköisestä lukemisesta. Artikkelikäsi-
kirjoitus.
- Kallio, Kati & Valtonen, Taarna & Jouste, Marko 2019. Olaus Sirman runojen vertailevaa luentaa – runojen poetiikka suhteessa suullisiin ja kirjallisiin lähikulttuureihin. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97, 111–155.
- Kallio Kati & Valtonen, Taarna & Mäkelä, Eetu (tulossa): Ei minulla ole siipiä sotkan siipiä: Olaus Sirman runojen suhde kalevalamittaiseen runouteen. Artikkelikäsi-
kirjoitus.
- Karkama, Pertti 2001. *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Helsinki, SKS.
- Kaukonen, Väinö 1979. *Lönnrot ja Kalevala*. Helsinki, SKS.
- Kaukonen, Väinö 1984. *Elias Lönnrotin Kanteletar*. Helsinki, SKS.
- Kaukonen, Väinö 1989. *Lönnrot ja Kanteletar*. Helsinki, SKS.
- Kelletat, Andreas F. 1982. Brautlied – Kulnasadz, mein Ren. Übersetzungen und Nachdichtungen lappischer Juoiks. *Trajekt* 2/1982, 107–147.
- Knuuttila, Seppo & Timonen, Senni 1999. Jos mun tuttuni tulisi: kansanrunon modaaliset kontekstit ja ruumiilliset tunteet. Teoksessa Sari Näre (toim.), *Tunteiden sosiologiaa I: Elämyksiä ja läheisyyttä*. Helsinki, SKS, 195–228.
- Lavonen, Niina Aleksandrova & Stepanova, Aleksandra S. & Rautio, K. H. 1993. *Karel'skie ejgi*. Petrozavodsk: Karel'skij naučnyj centr RAN.
- Lavonen, N. A. 1989. *Kiestingin Kansanlauluja: Pessennyj Fol'klor Kesten'gskih Karel*. Petrozavodsk, Kareliä.
- Lehtola, Veli-Pekka 2015. *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*. Inari, Puntsi.
- Lord, Albert B. 1960. *The Singer of Tales*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lönnrot, Elias 1835. *Kalevala elikkä taikka wanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. Helsinki, SKS.
- Lönnrot, Elias 1840. *Kanteletar*. Helsinki, SKS. [Sähköinen teksti esim. <http://www.gutenberg.org/cache/epub/7078/pg7078.html> (luettu joulukuussa 2018).]

- Lönnrot, Elias 1849. *Kalevala*. Helsinki, SKS. [Sähköinen teksti esim. <http://neba.finlit.fi/kalevala/> (luettu joulukuussa 2018).]
- Lönnrot, Elias 1929. *Alku-Kanteletar*. Toim. Oskar Relander. Helsinki, SKS.
- Mäkelä, Eetu 2018. *Octavo API*. <https://app.swaggerhub.com/apis/comhis/octavo/1.0.0>. (luettu joulukuussa 2018).
- Niinimäki, Pirjo-Liisa 2007. ”Saa veisata omalla pulkalla nuotillansa.” *Riimillisen laulun varhaisvaiheet suomalaisissa arkiveisuissa 1643–1809*. Helsinki, Suomen etnomusikologinen seura.
- Porthan, Henrik Gabriel 1983. *Suomalaisesta runudesta 1766–1778* [De poësi Fennica]. Käänt. Iiro Kajanto. Helsinki, SKS.
- Rapola, Martti 1959. *Vanhan kirjasuomen lukemisto*. Helsinki: SKS.
- Ross, Jaan & Lehist, Ilse 2001. *The Temporal Structure of Estonian Runic Songs*. Berlin & New York, Mouton de Gruyter.
- Saarelainen, Juhana 2019. Runous, tieto ja kansa: Elias Lönnrotin ajattelu ja toiminta aikalais-filosofian kontekstissa. Turun yliopisto: Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7650-8>. (Luettu toukokuussa 2019.)
- Sarajas, Annamari 1956. *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Porvoo, WSOY.
- Schefferus, Johannes 1673. *Joannis Schefferi Argentoratensis Lapponia, Id est, Regionis Lapponum et gentis nova et verissima descriptio. In qua multa de origine, superstitione, sacris magicis, victu, cultu, negotiis Lapponum, item animalium, metallorumque indole quae in terris eorum proveniunt, hactenus incognita*. Produntur, [et] eiconibus adjectis cum cura illustrantur. Francofurti: ex officina Christiani Wolffii, typis Joannis Andreae. (Doria. Helsinki, Kansalliskirjasto <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-00003187> 15.10.2018 (luettu joulukuussa 2018).)
- Seppä, Tiina 2015. *Kohtaamisia menneen kanssa: Tutkimus kansanrunoaineistojen synnystä ja myöhemmistä tulkinnoista*. Kultaneito XVI. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20180980/ (luettu joulukuussa 2018).
- Setälä, E. N. 1890. Lappische lieder aus dem XVII:ten jahrhundert. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* VIII, 105–118.
- Stepanova, Eila 2014. *Seesjärveläisten itkijöiden rekisterit: tutkimus äänellä itkemisen käytänteistä, teemoista ja käsitteistä*. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Stepanova, A. S. & Rautio, K. H. & Lavonen, Nina Aleksandrovna 1993. *Karel'skie ejgi*. Petrozavodsk, Karel'skij naučnyj centr RAN.
- Tarkiainen, Viljo 1913. Jos mun tuttuni tulisi. *Suomi* IV:II, 1–33.
- Tarkka, Lotte 2005. *Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki, SKS.
- Timonen, Senni 2004. *Minä, tila, tunne. Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki, SKS.
- Wretö, Tore 1984. *Folkvisans upptäckare. Receptionsstudier från Montaigne och Schefferus till Herder*. Acta Universitatis Upsaliensis Historia litterarum 14. Uppsala, Uppsala Universitet.